

УДК 94:37.091.214.18-027.557(477)“196/198”

К. О. Богатурчук

ТРУДОВЕ ПРОФІЛЬНЕ НАВЧАННЯ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ В УКРАЇНІ В 60–80–ті рр. ХХ ст.

У статті здійснено аналіз розвитку та становлення трудового профільного навчання в школах Української РСР. Охарактеризовано особливості організації та змісту профільного навчання в загальноосвітніх закладах. Систематизовано практичний досвід шкіл та визначено організаційні форми професійно-орієнтованого навчання у досліджуваній період. Проаналізовано ставлення партійно-державного керівництва до реформ середньої школи. Розглядаються основні недоліки профільного навчання в школах УРСР. Висвітлено стан наукової розробки теми в історіографії історії України.

Ключові слова: освіта, школа, шкільництво, виробнича практика, професійне навчання, учнівська молодь.

Сучасні умови розвитку суспільства вимагають реформування середньої освіти. Однією з важливих складових шкільної освіти є трудове профільне навчання. Актуальність нашого дослідження зумовлена необхідністю в удосконаленні трудового профільного навчання учнів загальноосвітніх шкіл України, оскільки в останні роки спостерігається тенденція до відчуження учнів від такого роду діяльності. В сучасному суспільстві змінилася мотивація учнів до праці, що в свою чергу вплинуло на їх професійні уподобання. Однією з причин такого стану є зміни у шкільних навчальних планах у бік скорочення годин на виробничу практику в школах.

Актуальність дослідження посилюється у зв'язку з впровадженням профільного навчання у сучасній старшій школі, яке вимагає розробки нового підходу до трудової підготовки школярів. Передбачені зміни допоможуть учнівській молоді професійно самовизначитися.

Одним із напрямків у розв'язанні цих завдань є вивчення позитивного історичного досвіду трудової підготовки у минулі роки. Значущими для впровадження навчально-виробничої практики в школах України та особливо результативними виявилися 60–70-ті роки ХХ століття. Саме в цей період у системі українського шкільництва почали утверджуватися учнівські виробничі і ремонтні бригади, шкільні лісництва, міжшкільні навчально-виробничі комбінати, в яких трудова діяльність набула продуктивного характеру [1, с. 3].

В радянській історіографії питанню трудового профільного навчання присвячено достатньо праць [2, 5, 7, 11, 12]. Сучасна українська історіографія з даної проблеми представлена в основному працями науковців педагогічного профілю, історичні аспекти зазначеної тематики залишаються на сьогодні поза уваги вітчизняних і зарубіжних істориків [1, 3, 4, 6, 8, 9].

Мета дослідження – узагальнення досвіду організації трудового профільного навчання учнівської молоді Української РСР періоду “застою”.

В радянські часи вдосконаленню системи народної освіти, як невід'ємної складової ідеологічної системи, партійно-радянське керівництво України приділяло першочергову увагу.

У середині 1960-х років трудове профільне навчання розглядалася переважно як засіб морального, інтелектуального, естетичного виховання учнів, свідомого вибору ними майбутньої професії. Трудова підготовка передбачала включення учнів до праці не лише виробничого, а й навчального характеру в класах, шкільних лабораторіях, що забезпечувало реальний зв'язок вивчення основ наук з продуктивною працею.

Постановою Колегії Міністерства освіти УРСР від 27 травня 1966 р. “Про часткову зміну і удосконалення трудової підготовки учнів у школах УРСР” встановлено систему трудового виховання учнів: I-VІІ класи – уроки ручної праці; праця на пришкільній ділянці; заняття в майстернях; екскурсії на виробництво; робота в технічних і сільськогосподарських гуртках; суспільно корисна праця; самообслуговування; ІХ-Х класи – а) вивчення основ промислового або сільськогосподарського виробництва на базі конкретної його галузі (радіотехнічне виробництво, швейне виробництво, сільськогосподарське виробництво та ін.); б) професійна підготовка з найбільш масових поширених та потрібних народному господарству спеціальностей у тих школах, де є для цього відповідні умови [2, с. 27].

Одним із завдань школи була організація процесу оволодіння учнями виробничими робітничими професіями перш за все такими як слюсар, водій, механізатор та ін. Для цього передбачалося відвідання старшокласниками 1-2 рази на тиждень навчально-виробничих комбінатів, які стали центрами трудового і професійного навчання.

Науково-технічний прогрес вплинув на розвиток радянської школи, значно збагативши форми і методи трудового навчання і виховання. Для міських школярів найбільш розповсюдженими були такі: використання навчальних цехів і дільниць заводу або фабрики, організація міжшкільних навчально-виробничих комбінатів, таборів праці і відпочинку. В сільських школах більшого поширення набули учнівські виробничі бригади і шкільні лісництва та інші трудові об'єднання. У 1977 році у республіці працювало понад 160 міжшкільних комбінатів трудового навчання і професійної орієнтації учнів [2, с. 31].

В Українській РСР кількість шкіл, де здійснювалося трудове профільне навчання, збільшувалася досить швидко. Зростало також число спеціальностей, які здобували старшокласники. Введення трудового

профільного навчання до навчальних планів загальноосвітніх шкіл України вимагало створення належної матеріально-технічної бази. Міністерством освіти УРСР було вирішено створити її за кілька років. Однак, зовсім не однозначно сприйняли цю вказівку в регіонах. Деякі керівники різного рівня ставили під сумнів необхідність і доцільність трудової підготовки молоді. Тому створення матеріальної бази в школах ішло повільно. Серед чинників, які гальмували справу, були також погана організація шефської роботи, відсутність централізованого забезпечення шкіл необхідним обладнанням, інструментами та матеріалами. З огляду на зазначене, для виробничого навчання широко використовували як шкільні майстерні, так і матеріально-технічну базу навколишніх підприємств [1, с. 4]. Організація трудового профільного навчання на базі місцевих підприємств, з одного боку, дещо обмежувала вибір старшокласників, а з іншого – надавала можливість отримати професії, необхідні народному господарству того чи іншого регіону. Останнє було досить важливим, адже більша частина людей живе і працює саме в тій місцевості, де народилася та отримала освіту.

За таким принципом було організовано трудове профільне навчання в м. Тернополі, за допомоги промислових підприємств було створено міжшкільний навчально-виробничий комбінат, у якому було обладнано 6 цехів, 2 лабораторії, 12 навчальних кабінетів, оснащених найновішим устаткуванням того часу, де учні тернопільських шкіл мали можливість навчатися різним виробничим професіям. А також виробниче навчання учнів Ворошиловградської СШ № 16 проводили на місцевій ткацькій фабриці. Для учнів Ужгородської середньої школи № 2 створили навчальну дільницю на 14 робочих місць у взуттєвому цеху Ужгородської взуттєвої фабрики. Учні Чернівецької середньої школи № 5 проходили виробниче навчання на шкарпетковій фабриці Чернівецького панчішного комбінату [1, с. 7].

У період з 1960-1970 рр. значного поширення набула трудова діяльність учнів сільських шкіл по допомозі колгоспам, радгоспам у проведенні сільськогосподарських робіт, а також дослідна робота на пришкільних ділянках. Заслужують уваги такі види праці учнів сільських шкіл: шефство над молодняком тваринницьких ферм, робота ланок високої продуктивності, допомога колгоспникам у збиранні врожаю тощо [4, с. 202].

Наукові сільськогосподарські установи, сортовипробувальні дільниці радгоспів і колгоспів дозволяли учнівським виробничим бригадам проводити дослідження по рослинництву, тваринництву, механізації сільського господарства [12, с. 46].

Широко була розвинена дослідницька робота учнів, яка ґрунтувалася на політехнічних знаннях та вміннях, дозволяла їм на практиці закріплювати знання з природознавства, біології, хімії, основ землеробства. Значну роль в цій роботі відігравало співробітництво учнівських бригад із колгоспами, базовими підприємствами та науково-дослідницькими інститутами СРСР [4, с. 203].

Оскільки в Україні провідним в економіці було саме сільськогосподарське виробництво, значне місце посідала організація сільськогосподарського дослідництва. Так, учні Смирновської школи Куйбишевського району Запорізької області в посушливих умовах півдня успішно вирощували цукрові буряки – вони збирали цієї цінної культури понад 350 центнерів з гектара. Юннати Тереховлянської школи №1 Тернопільської області, Соболівської школи Вінницької області займалися схрещуванням кукурудзи. Значних успіхів у сортовипробуванні картоплі та інших рослин досягли юні дослідники Ружинської середньої школи на Житомирщині. Так, в результаті багаторічного експерименту вони визначили найбільш врожайні сорти картоплі і передали їх місцевому колгоспу. Також добре поставлене сільськогосподарське дослідництво учнів Монастирищенської школи на Черкащині, Богданівської, Павлишської шкіл на Кіровоградщині [2, с. 4]. Школа робила значний внесок розвитку науково – дослідницької діяльності в трудовому навчанні. Свідченням цього є діяльність тисяч учнівських виробничих бригад. Так, у Кіровоградській області учнівські бригади проходили трудову підготовку з рільництва, плодоовочівництва та тваринництва. Групи учнів очолювали досвідчені наставники, які поєднували експериментально-дослідницьку роботу школярів із оволодінням сільськогосподарською наукою.

Широко впроваджувалося у школах створення будівельно-ремонтних бригад, які допомагали у будівництві та ремонті шкіл, а інколи під керівництвом спеціалістів самостійно виконували ряд робіт. Багато будівельних бригад було створено у Вінницькій, Запорізькій, Ворошиловградській, Кримській, Львівській, Сумській та інших областях.

Однією з форм трудового профільного навчання стали табори праці і відпочинку старшокласників. Яскравим прикладом можуть слугувати табори і праці і відпочинку в Луганській області в них за 4 роки побувало 131 тисяча учнів міських шкіл, які виконували різного роду робіт на суму 1 мільйон 800 тисяч карбованців. За 1976-79 роки на кошти колгоспів, радгоспів, підприємств було побудовано 42 стаціонарних табори праці і відпочинку зі спальними корпусами, їдальнями, спортивними майданчиками. Влітку 1978 р. в області працювало 337 таборів праці і відпочинку, в яких перебувало понад 63,5 тисячі школярів. На полях радгоспів і колгоспів у 183 учнівських бригадах працювало майже 16 тисяч старшокласників. Ще більше діяло ремонтних і будівельних бригад та загонів по благоустрою й озелененню населених пунктів. Усього в області суспільно-корисною працею влітку було зайнято майже 115 тисяч учнів [3, с. 253].

До 1985 р. в республіці було створено мережу таборів праці і відпочинку, яка дала змогу охопити ними майже всіх старшокласників середніх шкіл [5, с. 35].

На нашу думку, робота школярів, особливо в таборах відпочинку і праці, крім того, що була малоефективною, була також свідченням неспроможності держави вирішувати проблеми сільського господарства економічними шляхами. Виховна ж роль цих таборів була досить сумнівною.

Наприкінці 70-х – на початку 80-х рр. ХХ ст. широко відомим в Україні був досвід організації роботи в трудових об'єднаннях школярів м. Горлівки Донецької області. Горлівські старшокласники мали свій союз трудових республік – “Райдужної”, “Дружби”, “Корчагінської” [3, с. 254].

У Богданівській школі Кіровоградської області було засновано учнівські наукові організації “Юний дослідник”, якою керували вчитель та спеціаліст сільського господарства (агроном, зоотехнік) та “Знання і праця”, які активно співпрацювали з винахідниками колгоспу. Кожен учень протягом 10 років навчання в школі брав участь у не менш як 3 дослідях різного ступеня складності. Юннати Сальнянської школи, що на Чернігівщині для колгоспу ім. В. І. Леніна вивчали на пришкольній ділянці протягом кількох років способи вирощування високого врожаю гречки й інших цінних сільськогосподарських культур у місцевих умовах. Сазонівська школа Кіровоградського області розробила власну систему залучення школярів у наукову діяльність протягом усього року. Ця система включала: діяльність наукових клубів різних наукових досягнень учнів та конкурсів юних дослідників за участю вчених науково-дослідних інститутів. У результаті багаторічних спостережень у школі було зібрано цікавий матеріал, на основі якого опубліковано роботу “Мікроклімат села Сазонівка” [6].

Не оминуло трудове профільне навчання і позакласної роботи в школі. Прикладом може слугувати школа № 128 м. Києва в якій діяли гуртки ткацького верстату, по підготовці кіномеханіків, фізикотехнічний, “Умілі руки”, юннатів. Також щороку учні цієї школи виїздили до колгоспу ім.

Т. Г. Шевченка с. Волошківки де протягом місяця допомагали колгоспу збирати врожай. Учнівську молодь школи часто залучали до озеленення території району та насадження лісу [7, с. 89-91].

Характерною особливістю радянської системи трудового профільного навчання учнів загальноосвітніх шкіл була недостатня увага до потреб та інтересів окремої особистості, перевага колективних форм організації навчально-виховного процесу, спрощений підхід до оцінки індивідуальних якостей учнів. Специфіка радянської системи професійної підготовки учнів загальноосвітніх шкіл не сприяла розвитку належного інформаційного забезпечення навчально-виховного процесу, що викликало значне відставання від розвинутих зарубіжних країн [8, с. 104].

Вивчення архівних матеріалів, ознайомлення з досвідом роботи шкіл дає одночасно можливість відзначити і окремі недоліки в організації праці дітей. Спостерігалася захопленість, насамперед, господарськими результатами і недооцінювалася основна мета праці сприяння всебічному розвитку природних нахилів, здібностей, формуванню моральних якостей в учнів. Істотним недоліком у постановці суспільно корисної діяльності була відсутність нормування праці учнів за віком та видами праці, що інколи приводило до фізичного перевантаження дітей. Досвід переконує в тому, що максимальних результатів у трудовій діяльності школярі можуть досягти при їх посиленій напруженості.

Прийнята в 1977 р. постанова “Про подальше удосконалення навчання, виховання учнів загальноосвітніх шкіл і підготовку їх до праці” на багато років визначила шляхи розвитку вітчизняного шкільництва і виступила важливим чинником зближення загальноосвітньої і професійної школи. Так, у документі передбачалося збільшення часу на трудову підготовку школярів з 2 до 4 год. на тиждень, що з урахуванням 2 год. факультативних занять дозволяло 6 год. в тиждень використовувати на поглиблену трудову підготовку старшокласників. Аналіз джерел свідчить, що саме в цей час набувають активного розвитку такі трудові об'єднання шкільної молоді, як учнівські виробничі бригади, шкільні лісництва, табори праці й відпочинку, ремонтно-будівельні бригади, трудові загони старшокласників; здійснюється значна робота щодо зміцнення навчально-матеріальної бази трудового виховання й політехнічної освіти, зокрема, поповнюється оснащення шкільних навчальних майстерень і автокласів, створюються міжшкільні центри трудового навчання та профорієнтації [9, с. 103].

Важливим етапом у становленні трудового профільного навчання молоді стала реалізація Постанови Верховної Ради СРСР “Про основні напрями реформи загальноосвітньої і професійної школи” від 10 квітня 1984 року. Відповідно до якої, у середній загальноосвітній школі, розпочинаючи із восьмого класу, учні навчалися і працювали у складі учнівських виробничих бригад, у міжшкільних навчально-виробничих комбінатах, навчальних цехах і дільницях на підприємствах і в профтехучилищах. [2, с. 27].

Широкому залученню школярів до продуктивної праці в досліджуваній період сприяло створення ґрунтовної законодавчо-нормативної бази. Зокрема, постанови “Про покращення трудового виховання, навчання та професійної орієнтації школярів, організації їх суспільно корисної, виробничої праці” (№ 314, від 12 квітня 1984 р.), “Положення про базове підприємство загальноосвітньої школи” (№ 928, від 30 серпня 1984 р.), “Положення про міжшкільний навчально-виробничий комбінат трудового навчання й професійної орієнтації” (№ 80, від 11 травня 1985 р.), “Положення про організацію суспільно корисної, продуктивної праці учнів загальноосвітніх шкіл” (№ 81, від 11 травня 1985 р.), “Положення про учнівську виробничу бригаду в колгоспі, радгоспі” (№ 82, від 11 травня 1985 р.), відповідні накази галузевих міністерств та відомств, нові навчальні програми [10, с. 6].

На Всесоюзній науково-практичній конференції з питань трудової підготовки молоді, що відбулася в травні 1985 р. за участі Міністерства освіти СРСР і низки інших міністерств, відомств та організацій, основна увага приділялася зміцненню співробітництва школи, виробництва та закладів професійно-технічної освіти. Крім цього, систематично проводилися наради з працівниками більшості галузевих міністерств і відомств, присвячені питанням підготовки школярів до праці. У цей час поновила свою діяльність Міжвідомча рада з профорієнтації учнів. Вона була покликана сприяти зміцненню співпраці школи й виробництва в підготовці учнів до праці в народному господарстві й вибору професії. У зв'язку з цим було затверджено “Тимчасовий перелік професій, за якими здійснювалася підготовка учнів у загальноосвітній школі”.

Така початкова професійна підготовка старшокласників передовсім повинна була відповідати соціально-економічним потребам регіонів, вивком особливостям школярів, рівню їх політехнічної підготовки, а також закінчуватися отриманням певної робочої кваліфікації [6].

Одним з основних недоліків по впровадженню трудового профільного навчання в школах була недостатня забезпеченість матеріально-технічної бази школи, більшість майстерень та навчальних кабінетів в багатьох школах розміщувались у пристосованих тісних приміщеннях. Тому учнівські та вчительські колективи з допомогою колгоспів, підприємств та батьків включались в активну роботу по розширенню шкільних приміщень для ліквідації другої зміни навчання, у будівництво майстерень, теплиць. Таким чином політехнічне навчання впроваджувалось досить повільно, особливо на селі: майстерні не відповідали програмним вимогам, не були достатньо обладнані, не вистачало професійних майстрів-викладачів [11, арк. 79].

Отже, в добу "застою" в школах Української РСР активно залучали школярів до різних видів роботи, та спонукали трудовому вихованню учнів. В контексті повсякденного життя школи проводилися різні види роботи, які мали на меті подальше професійне спрямування дітей. Для цього відкривалися міжшкільні навчально-виробничі комбінати, влітку дітей залучали працювати в таборах праці і відпочинку, в осінній період працювати на полях колгоспів.

Не дивлячись на те, що внаслідок значних недоліків та прорахунків, які були наявні у виробничій практиці в школах УРСР, можна стверджувати про наявність певного позитивного досвіду. Він хоч і не є системним, але містить значний потенціал щодо професійно-спрямованої освіти учнівської молоді, а тому потребує наукового вивчення й практичного відродження в сучасних загальноосвітніх школах України.

Джерела та література

1. Макачук В. В. Продуктивна праця в досвіді шкіл України (60-70-ті роки XX століття): автореф. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук.: 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки / В. В. Макачук. – Київ, 2006. – 17 с.
2. Маринич О. Знання і праця поруч ідуть. – М.: Політвидав, 1977. – 142 с.
3. Курило В. С. Освіта та педагогічна думка Східноукраїнського регіону у XX столітті. – Луганськ: ЛДПУ, 2000. – 460 с.
4. Мироненко Н. В. Взаємозв'язок науково-технічного забезпечення кабінетів трудового навчання з науково-дослідницькою роботою УРСР 1970-1980-х рр. // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Вип. 25. – Запоріжжя, 2013. – С. 202-204
5. Трудове виховання учнів у середній школі № 129 м. Києва. – К., 1961. – 94 с.
6. Романчук А. Особливості впровадження трудового профільного навчання в загальноосвітніх закладах України в різні історичні періоди: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://library.udpu.org.ua/library_files/zbirnik_nayk_praz/2010/2010_3_20.pdf
7. Трудове виховання: з досвіду роботи середніх шкіл. – К., 1978. – 56 с.
8. Демянчук С. П. Трудова підготовка учнів загальноосвітніх шкіл України (1945-1999 рр.): Дис. ... канд. пед. наук.: 13.00.01/ Тернопільський експериментальний ін.-т педагогічної освіти. – Т., 2000. – 163 с.
9. Вихрущ А.В. Трудова підготовка учнів у загальноосвітній школі України (історико-педагогічний аналіз та перспективи): Дис... д-ра пед. наук. – К., 1994. – 473 с.
10. Трудове виховання – ключове завдання реформи школи. – К., 1985. – 16 с.
11. Державний архів міста Києва – Ф. 144. – Оп. 9. – Спр. 1955. – Стенограма обласної науково-практичної конференції з питань професійної орієнтації та трудового виховання учнів від 31 березня 1975 р. – 95 арк.
12. Трудове виховання учнів сільських шкіл. – К., 1982. – 64 с.

Bogatyrchuk K. O. Labour specialized education school of youth in Ukraine in 60-80-ies of XXth c.

The article analyzes the development and of formation an labour profile education in schools Ukrainian SSR. The features and contents of profile education in schools are characterized. Practical experience in schools and defined organizational forms of professional-oriented education in the study period are systematized. The attitude of party-state leadership to reform secondary schools is analyzed. The main disadvantages of specialized education in the schools of the USSR are considered. The condition of scientific development of the topic in the historiography of the history of Ukraine is highlighted.

Key words: education, school, schooling, work placements, profile

Богатырчук Е. А. Трудовое профильное обучение ученической молодежи в Украине в 60-80-е гг. XX в.

В статье проведен анализ развития и становления трудового профильного обучения в школах Украинской ССР. Охарактеризованы особенности организации и содержания профильного обучения в общеобразовательных учреждениях. Систематизирован практический опыт школ и определены организационные формы профессионально-ориентированного обучения в исследуемый период. Проанализировано отношение партийно-государственного руководства к реформам средней школы. Рассматриваются основные недостатки профильного обучения в школах УССР. Отражено состояние научной разработки темы в историографии истории Украины.

Ключевые слова: образование, школа, производственная практика, профессиональное обучение, учащаяся молодежь.